

Правове забезпечення

УДК 341.4

Т.Г. Каткова

Харківський економіко-правовий університет, Харків

ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуті питання міжнародно-правової регламентації захисту навколишнього природного середовища у міжнародному гуманітарному праві. Проаналізовано низку міжнародно-правових актів, норми яких спрямовані на запобігання, обмеження і усунення шкоди навколишньому середовищу під час збройних конфліктів. Особлива увага приділена Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, навколишнє середовище, збройні конфлікти.

Вступ

З метою звернення уваги до екологічних наслідків війни і важливого значення відмови як від експлуатації, так і безглузкого завдання збитку екосистемам у прагненні досягнути воєнних цілей, в листопаді 2001 р. Генеральна Асамблея ООН проголосила 6 листопада кожного року Міжнародним днем попередження експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів (резолюція 56/4). Людство завжди рахувало військові втрати за кількістю вбитих та поранених бійців і мирних громадян, знищених міст та інфраструктури, а природне середовище залишається тихою та непомітною жертвою війни. Не рідко умисне знищення природних ресурсів є одним з тактичних прийомів. Так, для перемоги у війні засипалися колодці, підпалювалися посіви, вирубалися ліса, знищувалися угіддя та вирізалися худоба. Крім того, Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) з'ясувала, що за останні 60 років, не менше 40 відсотків всіх внутрішніх конфліктів були пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, чи то цінні ресурси, такі як деревина, діаманти, золото і нафта, або дефіцитні ресурси, такі як плодючі землі і вода. Було також встановлено, що конфлікти, пов'язані із природними ресурсами, в два рази частіше повторюються. ООН зауважує на великому значенні того, що діяльність у сфері охорони навколишнього середовища має стати частиною зусиль з попередження конфліктів, стратегій по підтриманню миру – тому що не може бути кріпкого та сталого миру там, де природні ресурси, які забезпечують належний життєвий рівень та адекватне функціонування екосистем, пошкоджені або знищені [1].

Аналіз літератури. До проблемних питань міжнародно-правового захисту природного сере-

довища під час збройних конфліктів зверталися такі зарубіжні та російські науковці, як А.П. Анісімов та Р.Г. Мельніченко, Ф. Антуан, І.М. Ашихмін, А.Бувье, А. Робертс, Н.А. Соколова, М.Г. Якобссон. Серед вітчизняних науковців різних аспектів цієї теми торкалися А.В. Кірющенко, Ю.В. Климчук, С.М. Махончук. Але слід відмітити, що серед вітчизняних науковців-міжнародників тема захисту навколишнього середовища у міжнародному гуманітарному праві не набула свого належного розроблення.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу зумовив безпрецедентний за своїми масштабами і наслідками вплив людини на природу. Крім інтенсивного використання природних ресурсів та виробничого забруднення величезний збиток природному середовищу завдають збройні конфлікти, наслідком яких є забруднення морських просторів нафтою, атмосфери – різними шкідливими газами, знищення лісових масивів та унікальної фауни. Крім того, занепокоєння спеціалістів викликано можливістю застосування зброї, направленої на стимулювання вулканічної діяльності, землетрусів, знищення озонового шару, штучне викликання ураганів, цунамі, градопадів та інших умисно запланованих змін клімату [2].

Основний розділ

Слід відмітити, що зазвичай несумірний тягар тягот лягає при цьому на малозабезпечених, оскільки для них докільля не лише є головним джерелом продуктів харчування, але і служить джерелом ліків, коштів для існування і матеріалів для будівництва жител і будинків.

Збройні конфлікти останніх 50 років наглядно ілюструють наскільки непоправними є збитки природному середовищу [3].

Війна у В'єтнамі. За час війни армія США розпорошила на території Південного В'єтнаму 72 млн літрів дефоліантів «Agent Orange» для знищення лісів, у тому числі 44 млн літрів, що містять діоксин. Американські військові для знищення рослинності використовували також масовані бомбардування джунглів. У 1965 – 1973 роках на Південний В'єтнам було скинуто 17 мільйонів авіаційних бомб, було підірвано 217 мільйонів артилерійських снарядів. Армія США застосовувала важку гусеничну техніку – «в'язки» 33-тонних бульдозерів для зняття поверхневого шару, після чого ґрунт стає непридатним для землеробства (технологія «римських плугів»). Крім того, практикувалося руйнування гребель і іригаційних споруд. Масштабне вживання американськими військами хімікатів призвело до тяжких наслідків. Практично повністю були знищені мангрові ліси (500 тис. га), уражене 60 % (близько 1 млн га) джунглів і 30 % (більше 100 тис. га) рівнинних лісів. В уражених районах з 150 видів птахів залишилося 18, сталося майже повне зникнення земноводних і комах, скоротилося число риб в річках і сталася зміна їх складу. Був порушений мікробіологічний склад ґрунтів, отруєні рослини. Різко скоротилося число видів деревинно-чагарникових порід вологого тропічного лісу: у уражених районах залишилися одиничні види дерев і декілька видів колючих трав, не придатних в корм худобі.

Війна у персидській затоці. Війна мала тяжкі екологічні наслідки для регіону. У останні тижні окупації Кувейту іракські війська організували скидання нафти в Персидську затоку. Намагаючись запобігти попаданню нафти в затоку, авіація Багатонаціональних сил бомбардувала ряд нафтонасосних станцій із застосуванням високоточної зброї. Проте, до кінця війни в затоку вилилося близько 8 млн баррелів нафти. При відступі з Кувейту іракська армія підпалила нафтові свердловини, гасіння яких було завершено лише в листопаді. На «висихання» 320 озер пішло все подальше десятиліття.

Війна у Югославії. Масовані натівські бомбардування перетворили практично всю територію Югославії в зону екологічного лиха. Безперервні ракетно-бомбові ударів завдавалися по об'єктах нафтопереробки і нафтохімії. Прямі попадання ракет і бомб в сховища палива і нафтохімічні об'єкти призводили до виділення в атмосферу великої кількості небезпечних газоподібних продуктів горіння, що мають тривалу канцерогенну, мутагенну і тератогенну дію. Були зруйновані найбільші в країні нафтопереробний завод, нафтохімічний завод «Петрохеція» і завод добрив «Азотара» в місті Панчево, нафтопереробний завод в Новині-саду. Розбомблені сховища нафти і нафтопродуктів. Резервуари, що горіли, з сировою нафтою, нафтопродуктами і токсич-

ними хімічними речовинами забруднювали атмосферу небезпечними для населення газоподібними хімічними речовинами. Ці токсиканти порушували природну динаміку атмосферних потоків і, випадаючи з кислотними дощами на землю, забруднювали водоймища, ґрунтові води і родючі ґрунти.

Друга Ліванська війна. Наслідком конфлікту між Ізраїлем та «Хезболлой» став розлив приблизно 15 000 тонн мазуту на електростанції в Джейсе на північ від Бейрута, в результаті якого постраждало приблизно 150 кілометрів ліванського і сирійського узбережжя, сталося забруднення пляжів і прибережних вод.

Як бачимо, велика небезпека збройних конфліктів полягає в тому, що вони не тільки завдають страждань нинішнім поколінням, але й загрожують життю та здоров'ю поколінь майбутніх шляхом зміни оточуючого середовища, яке є основою їх існування. Без сумніву, така ситуація є несумісною із цілями розвитку людства.

Сьогодні міжнародне гуманітарне право прагне захистити цивільне населення під час збройних конфліктів, а також забезпечити його виживання. Тому його метою є також захист природного середовища, без якого життя людини неможливе.

Серед спеціальних угод, які регламентують захист природного середовища, по-перше, слід відмітити Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних озброєних конфліктів від 8 червня 1977 року [4]. Так, у п. 3 ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 р. зазначається, що «забороняється застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на своїй меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють великий, довготривалий і серйозний збиток природному середовищу».

Стаття 55 цього документу присвячена захисту природного середовища: при веденні військових дій виявляється турбота про захист природного середовища від великого, довготривалого і серйозного збитку. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, заподіють такий збиток природному середовищу і тим самим завдадуть збитку здоров'ю або виживанню населення. Спричинення збитку природному середовищу як репресалії забороняється [4].

Слід підтримати думку А.В. Кірющенко, який зазначає, що в згаданих статтях Додаткового протоколу I 1977 р. йдеться про можливе заподіяння під час воєнних дій «великого, довготривалого і серйозного збитку» природному середовищу. Однак ні в названих статтях, ні в інших нормах Додаткового протоколу I 1977 р. не розкривається зміст цього поняття, що істотно послабляє її нормативний зміст [5].

Крім того, досить цікавою є стаття 54. «Захист об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення:

1. Забороняється використовувати голод серед цивільного населення як метод ведення війни.

2. Забороняється піддавати нападу або знищувати, вивозити або приводити в непридатність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, такі, як запаси продуктів живлення, що виробляють продовольство сільськогосподарські райони, посіви, худоба, споруди для постачання питною водою і запаси останньою, а також іригаційні споруди спеціально з метою не допустити їх використання цивільним населенням або осоружною стороною як засобів підтримки існування, незалежно від мотивів, будь то з метою викликати голод серед цивільних осіб, змусити їх до виїзду або по якій-небудь іншій причині» [4].

Але у п. 5 цієї ж статті зазначено: «Виходячи з визнання життєво важливих для будь-якої сторони, що знаходиться в конфлікті, потреб в обороні своєї національної території від вторгнення, допускається відступ від заборон, передбачених в пункті 2, стороною, що знаходиться в конфлікті, на такій контрольованій нею території, де цього вимагає наполеглива військова необхідність».

Але в Додатковому протоколі 1, 1977 р. не уточнюється яка саме «наполеглива військова необхідність» може бути причиною необхідності знищення родючих земель, посівів, знищення худоби та запасів питної води, що за умов застосування сучасної зброї може призвести до екологічних катастроф і збитків не одному поколінню.

Центральним міжнародно-правовим актом у сфері захисту природного середовища під час збройних конфліктів є Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1976 р. і відкрита для підписання в Женеві 18 травня 1977 р. 5 жовтня 1978 р. вона набрала чинності [6]. Конвенція є договором міжнародного права в області роззброєння і служить, зокрема, для захисту природного середовища під час військових дій. Вона забороняє вороже використання природного середовища як засіб ведення війни. Її положення доповнюються значною мірою положеннями Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р.

Основні зобов'язання держав сформульовані в ст. 1 Конвенції:

– не удаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів дії на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування,

нанесення збитку або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці.

– не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, групу держав або міжнародну організацію до здійснення діяльності, названої вище.

Слід відмітити, що ні дана стаття конвенції, ні будь-які інші не розкривають, що ж саме розуміється під «широкими, довгостроковими або серйозними наслідками».

Конвенція у ст. 2 надає визначення терміну «засоби дії на природне середовище», під якими розуміються будь-які засоби для зміни — шляхом навмисного управління природними процесами — динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору.

Держави – учасниці зобов'язуються прийняти будь-які заходи, які вони визнають необхідними відповідно до своїх конституційних процедур, по забороні і запобіганню будь-якій діяльності, що суперечить положенням Конвенції, під її юрисдикцією або під її контролем де б то не було (ст. 4).

Відповідно до статті 5 будь-яка держава-учасниця, яка має підставу вважати, що яка-небудь інша держава-учасниця діє порушуючи зобов'язання, може подати скаргу в Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй. Така скарга повинна містити всю інформацію, що відноситься до справи, а також всі можливі докази, підтверджуючі її обґрунтованість. Крім того, кожна держава-учасниця зобов'язується співробітничати в проведенні будь-яких розслідувань, які можуть бути зроблені Радою Безпеки, відповідно до положень Статуту ООН, на підставі скарги, отриманої Радою. Рада Безпеки інформує про результати розслідування держав-учасників. Кожна держава-учасниця зобов'язується надавати або підтримувати допомогу відповідно до положень Статуту ООН будь-якій державі-учасниці, яка звертається з таким проханням, якщо Рада Безпеки прийме рішення про те, що така учасниця потерпіла збиток або, ймовірно, потерпить збиток в результаті порушення Конвенції [6].

Також слід відмітити, що порівнюючи Додатковий протокол I та Конвенцію 1976 р. можна дійти висновку, що розходження цих документів полягає в наступному. Додатковий протокол I забороняє використовувати методи і засоби ведення війни, які можуть завдати збитку природному середовищу, тобто порушити його природну рівновагу, а разом з тим послабити бойові можливості супротивника, заподіяти шкоду цивільному населенню. А Конвенція 1976 р. забороняє вплив на природне середовище як засіб ведення війни, тобто навмисне керування природними процесами в інтересах однієї воюючої сторони, яке може викли-

кати руйнування озонового шару Землі, цунамі, урагани, землетруси тощо. Такі дії, відомі як «геофізична війна». Примітним є те, що Конвенція 1976 р. з'являється саме після подій у В'єтнамі, коли американські військові застосовували гази, викликали штучне хмаростворення і кислотні дощі, застосовуючи обробку хмар хімікатами і закислення атмосфери.

Крім того, у Додатковому протоколі I заподіяний збиток природному середовищу характеризується як «великий, довгостроковий і серйозний». А у Конвенції 1976 р. держави зобов'язуються не застосовувати засобів впливу на природне середовище, що мають «широкі, довгострокові або серйозні наслідки», тобто практично повторені ті ж ознаки, але написані зі сполучником «або» (а не «і» як у Додатковому протоколі I). З цього приладу А. В. Кірющенко зауважує, що сформульована у такий спосіб норма Конвенції забороняє застосування всіх методів і засобів впливу на природне середовище, які порушують хоч одну із трьох перерахованих ознак, що значно розширює сферу її застосування [5]. Але слід підкреслити, що не сформульовані чітко положення у міжнародно-правових актах створюють проблеми в правозастосуванні. Тому слід уточнити у вищезгаданих актах, що ж саме є великими / широкими, довгостроковими або серйозними наслідками засобів впливу на природне середовище.

Положення про заборону застосування методів і засобів ведення війни, що можуть заподіяти великий, довгостроковий і серйозний збиток природному середовищу, також відображене у Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні uszkodження або мають невідворотну дію 1980 р. Також інтерес представляють протоколи до Конвенції: «Про заборону або обмеження застосування мін, мінпасток та інших пристроїв» (Протокол II) і «Про заборону або обмеження застосування запальної зброї» (Протокол III). Застосування названих мін саме по собі призводить до загибелі людей, завдає значної шкоди природному середовищу, бо перешкоджає відновленню сільськогосподарських угідь.

Слід також відмітити, що у 1992 році відбулася Конференція Організації Об'єднаних Націй з питання про довкілля і розвиток. Конференція прийняла Ріо-де-Жанейрівську декларацію, принцип 23 якої зазначає: «Довкілля і природні ресурси народів, що живуть в умовах пригноблення, панування і окупації, мають бути захищені». Також відповідно до Принципу 24 «Війна неминує завдає руйнівної дії на процес стійкого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист довкілля під час збройних конф-

ліктів, і повинні співробітничати, при необхідності, в справі його подальшого розвитку» [7].

Наступною конвенцією, що торкалася питань захисту навколишнього середовища під час збройних конфліктів, стала Конвенція про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї та її знищення 1993 р. Дана конвенція акцентувала увагу на тому факті, що кожна держава-учасниця у ході транспортування, добору проб, збереження і знищення хімічної зброї приділяє першорядну увагу забезпеченню безпеки людей і захисту навколишнього середовища і відповідно співробітничас з іншими державами-учасницями в цьому відношенні [8].

Значною віхою у розвитку міжнародного гуманітарного права стало прийняття Римського статуту 1998 р., який заснував Міжнародний кримінальний суд. Розуміння важливості захисту природного середовища під час збройних конфліктів відображене у п.2 ст. 6, де саме до військових злочинів віднесені: «умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад буде причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або збитку цивільним об'єктам або великого, довгострокового і серйозного збитку природному довкіллю, який буде явно несумірний з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [9].

З цього приладу Генеральний секретар ООН у своєму посланні у 2006 р. зазначив, що незважаючи на те, що сторони збройного конфлікту несуть відповідальність за дотримання міжнародних норм і угод, таких, як Женевські конвенції, які регулюють ведення війни, проте, в цілому екологічні наслідки війни ігноруються сучасними законами. Настав час переглянути міжнародні угоди, що стосуються воєн і збройних конфліктів з метою забезпечення стабільного екологічного захисту, щоб угоди також охоплювали проблеми не лише навмисного, але і неумисного спричинення збитку довкіллю [10].

Висновок

Поряд з трагічними гуманітарними та економічними наслідками збройні конфлікти обертаються серйозними наслідками для навколишнього природного середовища. Збройні конфлікти сучасності наглядно ілюструють – не зважаючи на те, що на сьогодні діє низка міжнародних угод з цієї проблематики, механізм реального захисту навколишнього середовища потребує удосконалення. Так, замало визначити на міжнародному рівні військовою відповідальність за великі руйнівні наслідки для довкілля, слід також щоб як найбільше держав приєднувалося до цих угод, беручи на себе конкретні зобов'язання. На жаль, наша країна досі не ратифікувала Римський статут.

Список літератури

1. Международный день предотвращения эксплуатации окружающей среды во время войны и вооруженных конфликтов. Электронный ресурс. Сайт ООН. Режим доступа: www.un.org/ru/events/environment-conflictday/.
2. Махончук С. Еволюція міжнародно-правових норм регламентації злочину екоциду в міжнародному кримінальному праві / С. Махончук // Публічне право. – № 4. – 2011. – С. 187-192.
3. Анисимов А.П., Мельниченко Р.Г. Локальные войны в контексте международного права. Электронный ресурс. Сайт Мельниченко Р.Г. Режим доступа: http://melnichenko.net/_p_name88.html.
4. Дополнительный протокол до Женевских конвенций від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних озброєних конфліктів (Протокол I). Женева, 8 червня 1977 року. Электронный ресурс. Сайт Міжнародного комітету червоно хреста. Режим доступа: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>.
5. Кірющенко А.В. Право збройних конфліктів у забезпеченні охорони природного середовища / А.В. Кірющенко // Правова держава. – № 8. – 2005. – С. 89-93.
6. Конвенция о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на природную среду 1977 р.. Электронный ресурс. Сайт ООН. Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml.
7. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 года. Электронный ресурс. Сайт ООН. Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.
8. Конвенция про заборону розробки, виробництва, нагромадження і застосування хімічної зброї і її знищення 1993 р. Электронный ресурс. Сайт Організації по забороні хімічної зброї. Режим доступа: <http://www.opcw.org/ru/konvencija-o-khimicheskoy-oruzhii/stati/statja-vii-nacionalnye-meru-po-osushchestvleniju/>.
9. Римский статут Международного уголовного суда (Рим, 17 июля 1998 года). Электронный ресурс. Сайт Верховної Ради України. Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_588.
10. Послание Генерального секретаря в связи с Международным днем предотвращения эксплуатации окружающей среды во время войны и вооруженных конфликтов 6 ноября 2006 г. Электронный ресурс. Сайт ООН. Режим доступа: <http://www.un.org/russian/basic/sg/messages/2006/envconflict06.htm>.

Надійшла до редколегії 15.02.2012

Рецензент: доктор філософії В.О. Абашнік, Харківський економіко-правовий університет, Харків.

**ЗАЩИТА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
В МЕЖДУНАРОДНОМ ГУМАНИТАРНОМ ПРАВЕ**

Т.Г. Каткова

В статье рассмотрены вопросы международно-правовой регламентации защиты окружающей естественной среды в международном гуманитарном праве. Проанализирован ряд международно-правовых актов, нормы которых направлены на предотвращение, ограничение и устранение вреда, окружающей среде во время вооруженных конфликтов. Особенное внимание уделено Конвенции о запрещении военного или любого другого враждебного использования средств влияния на естественную среду в 1976 г.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, окружающая среда, вооруженные конфликты.

**DEFENCE OF ENVIRONMENT IS
IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW**

T.G. Katkova

In the article the considered questions of international law regulation of defence of natural environment are in an international humanitarian law. The row of international law acts, the norms of which are directed to on prevention, limitation and removal of harm, the environment during the armed conflicts, is analyzed. The special attention is spared Convention about prohibition military or any other hostile use of facilities of influence on a natural environment in 1976.

Keywords: international humanitarian law, environment, armed conflicts.